

DOSSIER 1

La viola de mà

Música del Renaixement

Rosario Caselles Canet

Nota als professors:

Aquest dossier està pensat per a l'alumnat de guitarra de Grau Professional. En aquest sentit, he procurat no aprofundir massa en cap dels apartats que he escrit, així com tampoc no trobareu informació sobre els tipus de composicions (pavanes, diferències...), els compassos, els modes., etc. Que la informació no estigui en aquest dossier no vol dir que no sigui significativa i que no s'expliqui a la classe, però he volgut prioritzar el contingut que trobareu més les activitats proposades.

He intentat que les activitats que acompanyen la unitat fossin una mica diferents del que faríem habitualment, però caldrà que els alumnes tinguin un acompanyament per part dels professors perquè les puguin assolir amb èxit.

Índex

1. Presentació i context històric	3
2. Característiques	5
3. Compositors i música	7
4. Escriptura: tabulatura.....	10
5. Tècnica de la viola de mà	12
6. Polifonia i contrapunt	13
Activitats.....	14
Bibliografia.....	20

1. Presentació i context històric

La història de la *viola de mà* és curiosa, perquè va ser un instrument que només va existir a la Península Ibèrica i a la Península Itàlica durant el període renaixentista. Això s'explica perquè el regne espanyol tenia territoris a Itàlia, però no es pot confirmar si la viola de mà va néixer a Itàlia o a Espanya. El que és ben cert és que on es va produir més música per a viola de mà va ser a Espanya.

La viola de mà és una avantpassat de la guitarra clarament, però no és l'únic en el Renaixement, ja que la viola de mà convivia amb l'anomenada *guitarra renaixentista*. Com que no ens pertoca aquest tema, només direm que aquesta guitarra tenia menys cordes que la viola de mà i s'afinava de manera diferent; però la veritable diferència era que la viola de mà es considerava un instrument refinat, apte per fer música "cult", mentre que la guitarra renaixentista més aviat es feia servir per a acompanyar-se cantant, utilitzant el *rasguejats*.

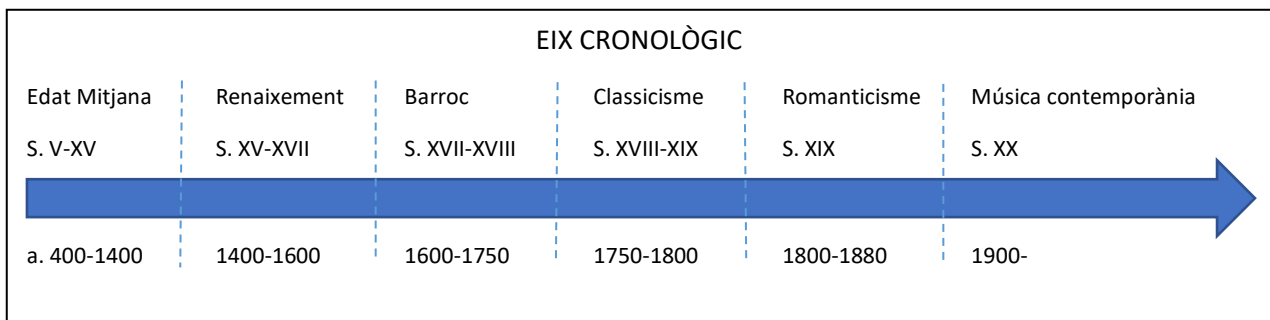
A la resta d'Europa, la guitarra renaixentista també era un instrument molt popular i amb molta projecció, juntament amb el *llaüt*. Els grans historiadors afirmen que el llaüt va arribar a Europa des d'Espanya, però el curiós que, arribats al Renaixement, a Espanya es va deixar de tocar aquest instrument. Hem de recordar que tots aquests instruments tenen un origen similar i per això els guitarristes, avui dia, toquen arranjaments de tots ells.

Situem alguns fets històrics importants que van succeir a la Península Ibèrica en aquesta època per veure com era el context:

- S'unifica tot el territori cristià, s'expulsa una gran quantitat de jueus i molts musulmans són obligats a convertir-se al cristianisme (aquesta podria ser una de les raons per les quals es va deixar de tocar el llaüt, perquè tenia arrels àrabs).
  - o Aquest fet es reforça amb el casament dels anomenats Reis Catòlics (Isabel I de Castella i Ferran II d'Aragó), establint un llinatge de monarques i nobles molt poderosos.
- A les corts d'aquests monarques o nobles, o sota el seu mecenatge, és on es desenvolupa l'activitat cultural més important.
  - o En el cas que ens pertoca, la viola de mà s'estudiava i es tocava a les corts de la noblesa i reialesa.

- La guitarra renaixentista tenia un caire més festiu i popular, i és per això que la feien servir, sobretot, com a instrument de carrer.
- El 1492 es descobreix Amèrica per part de l'expedició de Cristòfol Colom, finançada amb diners hispànics.
  - Molta part del territori descobert va esdevenir colònia espanyola i és per això que allí sí que s'han arribat a trobar violes de mà originals, perquè els colonitzadors les van importar.
  - De fet, avui dia la paraula *vihuela* a l'Amèrica llatina també serveix per anomenar la guitarra.
- Els compositors espanyols per a viola de mà només en van ser 7 (i afegirem a l'italià Francesco da Milano).

Situem el Renaixement, aproximadament, en els segles XV i XVI (els anys només són aproximats, perquè els períodes històrics no canvien d'un any per l'altre sinó que tenen una evolució molt més progressiva). Per fer-se una idea, observeu aquest eix cronològic:

2. Característiques

La viola de mà és un instrument de corda polsada, amb trets bàsics molt similars a la guitarra actual. Podem enumerar les principals característiques:

- Normalment té una caixa de ressonància amb forma de vuit, tot i que no tan pronunciada com la guitarra, però podem trobar instruments de construcció molt diversa i imaginativa.
- La tapa pot anar ornamentada o no, però en tot cas no afecta a la sonoritat final.
- *Rosetó*: és el que coneixem com a *boca*. Els rosetons no són sempre iguals, sinó que poden ser més o menys elaborats segons el gust del constructor o del músic.
- El mànec acaba en un claviller i està dividit en els diferents trasts.
- Els trasts no estan fixats al mànec, sinó que estan fets amb una mena de “corda” (feta originalment de tripa) i es corden al voltant del mànec: són, per tant, mòbils i es poden recol·locar per a ajustar l’afinació. Mira en aquest enllaç com es posa un trast d’aquests: <https://www.youtube.com/watch?v=IDVvXFEWiTE>
- Les cordes estan agrupades en parelles i cada parella es diu *ordre*. L’únic ordre que té una corda simple és el primer (la primera corda). La viola de mà té 6 ordres, equivalents a les 6 cordes de la guitarra. Pot ser que les cordes dobles estiguin afinades igual o podrien estar afinades a una 8a de diferència.
- Les cordes estaven fetes de tripa. Avui dia, però, es troben materials que imiten aquesta textura original.
- El claviller té tantes clavilles com cordes totals: 11.
- Afinació:
  - En general, la viola de mà es pot afinar com una guitarra excepte el 3r ordre, que sempre es baixa un semitò (entre el 4t i 3r ordre hi ha una 3a M, no una 4a J, com en la guitarra).
  - Les violes de mà podien tenir diferents mides i, segons si era més gran o petita, s’afinava més agut o més greu:
    - La més gran s’afinava en mi (com la guitarra, la primera corda en mi i la resta respectant els intervals), la mitjana en sol (primer ordre en sol) i la més aguda en la (primer ordre en la).
  - Per què hi ha gent que utilitza una celleta fixa al tercer trast de la guitarra quan toca música per a viola de mà? Ho fan per imitar el so de les violes

de mà afinades en sol. Però, de fet, no és necessari perquè les violes de mà afinades en mi eren molt comunes també.

Aneu a l'enllaç i podreu veure diferents models del luthier català Jaume Bosser. Fixeu-vos en els diferents tipus d'ornamentacions; a dalt, busqueu "Rosetons" i cliqueu-hi per veure com de complexos podrien arribar a ser:

<http://www.bosserluthier.net/catalainstruments.htm>

Aquests dos exemples de viola de mà són del constructor anterior, una més senzilla amb un rosetó més simple i sense cap ornamentació a la tapa; l'altra una mica ornamentada (encara es podria ornamentar més, si es volgués). L'instrument base és el mateix en tots els casos:

En aquest vídeo escoltareu una viola de mà afinada en La (el model més agut; els altres models són iguals però una mica més grans):

<https://www.youtube.com/watch?v=g0BmO2JhJA>

3. Compositors i música

Només existeixen 7 compositors espanyols per a viola de mà i les dades que es tenen d'ells no són molt nombroses. Aquí teniu una breu referència biogràfica de cadascun d'ells, però el més important de tot és que podeu accedir a veure com són els llibres que es van publicar, que encara es conserven avui dia:

Luys de Milan: compositor valencià d'origen aristocràtic. Va ser el primer en publicar un llibre per a viola de mà (al 1536), titulat "El Maestro". La seva tasca musical es va dur a terme principalment a la cort virreinal de Ferran d'Aragó, Duc de Calàbria, i Germana de Foix. Totes les obres d'"El Maestro" són originals d'ell, no hi ha cap adaptació d'obres d'altres compositors. És important recalcar que és l'únic que feia servir la tabulatura italiana, en la qual (ja es veurà en un altre apartat) la primera línia concorda amb la 1a corda (igual que en la tabulatura actual per a guitarra).

Aquí es pot consultar el seu llibre "El Maestro":

http://ks4.imslp.net/files/imglnks/usimg/9/91/IMSLP75130-PMLP150732-El_maestro-..pdf

Luys de Narváez: neix a Granada. Va treballar sota el servei de Francisco de los Cobos (*comendador mayor de León y Secretario de Estado de Carlos V*), dels Ducs de Medina Sidonía i de Felip II mentre va ser príncep (l'hem esmentat abans). La seva obra "Los seys libros del Delphin de música de cifra para tañer vihuela" (1538) va ser dedicada al primer de tots ells. En ell hi trobarem peces originals i transcripcions d'altres autors. Una de les seves obres més reconegudes és, precisament, una transcripció de Josquin des Prés anomenada "Mille Regretz" (o "Cançó de l'Emperador").

Aquí es pot veure el "Delphin de música":

http://ks4.imslp.net/files/imglnks/usimg/9/94/IMSLP570817-PMLP323156-Narvaez_L_d-Los_seys_libros_del_delphin.pdf

Alonso Mudarra: es creu que va accedir a la formació musical a la casa dels Ducs de l'Infantat (a Guadalajara). Més tard es va convertir en sacerdot a la catedral de Sevilla. A la seva obra "Tres libros de música en cifra para vihuela" (1546) no només hi va publicar peces per a viola de mà, sinó que també hi trobarem música per a guitarra renaixentista. Els textos de moltes de les cançons per a veu i viola de mà estan basades en poemes d'autors reconeguts.

Aquí hi ha els "Tres libros de música en cifra para vihuela":

[http://hz.imslp.info/files/imglnks/usimg/7/7b/IMSLP579453-PMLP932396-Mudarra,_Alonso_\(TRES_LIBROS_DE_M%C3%9ASICA_EN_CIFRAS_PARA_VIHUELA\).pdf](http://hz.imslp.info/files/imglnks/usimg/7/7b/IMSLP579453-PMLP932396-Mudarra,_Alonso_(TRES_LIBROS_DE_M%C3%9ASICA_EN_CIFRAS_PARA_VIHUELA).pdf)

Enríquez de Valderrábano: el seu llibre "Libro de música de vihuela intitulado Silva de Sirenas" va ser publicat el 1547 i hi va treballar durant 12 anys. Està dedicat a Francisco Cuñiga (*Conde de Miranda*) i s'hi poden trobar originals propis i arranjaments, a més de cançons per a veu i viola de mà.

Això és la seva "Silva de Sirenas":

http://ks4.imslp.net/files/imglnks/usimg/8/8d/IMSLP247414-PMLP401221-Valderr%C3%A1bano_Libro_de_musica.pdf

Diego Pisador: no se'n tenen gaires dades biogràfiques però se sap que va nèixer i viure a Salamanca. El seu "Libro de música de vihuela" fou publicat el 1552 i dedicat a Felip II d'Espanya (*Rey de España, Portugal, Nápoles, Sicilia, Cerdeña, duque de Milán, soberano de los Países Bajos y duque de Borgoña, rey de Inglaterra e Irlanda iure uxoris*-per matrimoni). La publicació consta de 7 parts i en ella s'hi poden trobar obres originals, així com transcripcions de compositors (com ara Josquin des Prés).

Aquest és el seu llibre "Libro de música de vihuela":

<http://hz.imslp.info/files/imglnks/usimg/2/2a/IMSLP75128-PMLP150705-Pisador..pdf>

Miguel de Fuenllana: va servir a la cort de Felip II d'Espanya també, a qui va dedicar el seu "Libro de música para vihuela intitulado Orphenica Lyra" (1564). A més de compondre originals i fer-hi transcripcions, va harmonitzar melodies populars, acompanyades amb viola de mà.

Aquesta és la seva obra "Libro de música para vihuela intitulado Orphenica Lyra":

<http://www.bibliotecavirtualdeandalucia.es/catalogo/es/consulta/registro.cmd?id=10010>

[74](#)

Esteban Daza: el seu llibre va ser l'últim a publicar-se i es titula "Libro de música de cifras para vihuela, intitulado El Parnaso" (1576). Està dedicat a Fernando de Ávalos de Sotomayor i s'hi troben obres originals i transcripcions.

Aquest és "El Parnaso":

<http://ks4.imslp.net/files/imglnks/usimg/e/ef/IMSLP247415-PMLP401227->

[LIBRO DE MUSICA en cifras para Vihuela, intitulado el Parnasso...pdf](#)

4. Escripura: tabulatura

La tabulatura per a guitarra no és una escriptura relativament moderna, sinó que la situem ja en l'escriptura per a guitarra renaixentista i viola de mà al Renaixement.

En la tabulatura s'hi representen les cordes de l'instrument com a línies horitzontals (com el pentagrama): si la guitarra té 6 cordes, la tabulatura tindrà 6 línies. El mateix passa amb la viola de mà, la qual recordem que té 6 ordres de cordes.

Sobre les línies se situen els números que representen els trasts que s'hauran de trepitjar: per tant, no es representen els sons o alçades (les notes) sinó les posicions dels dits de la mà esquerra.

Sobre les línies horitzontals hi trobem les figures rítmiques que ens marcaran la durada de cada nota. Aquestes figures recorden a les actuals (rodones, blanques, negres, etc.) però amb el cap més en forma romboidal.

Tots els compositors per a viola de mà, excepte Milan, fan servir la tabulatura espanyola de l'època, en la qual la línia inferior és la primera corda. Aquí tenim un exemple de la Cançó de l'Emperador, d'Alonso Mudarra. Observeu que la línia superior és la 6a corda i així fins la 1a. Hi trobem les figures rítmiques a sobre: quan no hi ha cap ritme especificat, cal mantenir-se en l'última figura que hagi sortit, fins que arribi el canvi:

En la quinta en
el tercer traste esta
la clau de cel faut.

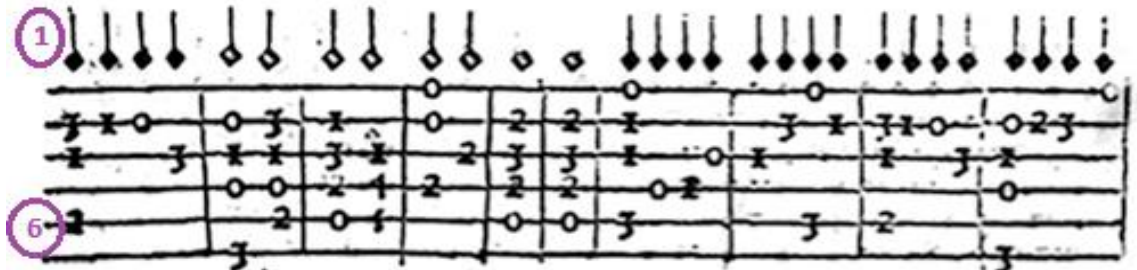
En la tercera e
el primer traste esta
la clau de cel faut

Alle regrea.

Trasts

Ritme

En canvi, Luys Milan tenia coneixences de la tabulatura que es feia servir a Itàlia (i a altres llocs europeus) per als instruments de la família de la guitarra, ja que va ser l'únic compositor que va escriure amb ella. Aquesta tabulatura és exactament com l'actual per a guitarra, amb la línia superior imitant la 1a corda:

Per últim, fem una ullada a diferents maneres d'escriure en tabulatura actualment. El ritme pot aparèixer en diferents formes, depenent de si la tabulatura va acompanyada de la partitura en pentagrama o no. El que sí és cert és que la primera línia sempre representa la 1a corda i aquesta és una formalitat a nivell internacional. Mireu dos exemples de Nothing else matters:

(Primera versió: partitura a sobre i tabulatura a baix, sense el ritme)

Nothing else matters

Metallica

Guitarra clàssica

Guitarra clàssica

(Segona versió: només la tabulatura, amb les indicacions rítmiques)

Nothing else matters

Metallica

5. Tècnica de la viola de mà

La viola de mà, igual que el llaüt, es tocava sense ungles però no feien servir tampoc cap plectre (com una pua). Així s'aconsegueix una sonoritat més tova però menys volum de so. Cal recordar que les cordes no estaven fetes amb els materials actuals i que això li dona menys volum de so a l'instrument.

El dit petit de la mà dreta es recolzava sobre la tapa, probablement per donar estabilitat a la mà. Aquesta tècnica s'ha arrossegat en la història de la guitarra durant força temps.

La mà dreta és en la que aprofundirem en la tècnica. Aquestes eren les maneres habituals de polsar les cordes:

- Dedillo: és la utilització del dit índex imitant una pua.
- Alternança de *segon i tercer dits de la mà dreta* (és a dir, índex-mig de tota la vida).
- Figüeta: és la combinació dels dits polze-índex (els violistes també li deien *dos dedos*). Quan toquem d'aquesta manera, el polze sempre té una accentuació natural perquè és el dit amb més pes de la mà dreta. Es pot donar de dos maneres diferents.
  - o Figüeta espanyola: en aquest tipus es col·loca el dit polze dret per davant de la resta de dits (molt similar a com toquem ara la guitarra, però el polze més avançat): <https://www.youtube.com/watch?v=Mr9lMVi1pJY>
  - o Figüeta estrangera: a l'inrevés de l'anterior, amb el polze dret enretirat de manera que, quan toca, es queda amagat darrere de la resta de dits: <https://www.youtube.com/watch?v=IlNUpgptomQ>

6. Polifonia i contrapunt

La música del Renaixement tenia un clar gust per la *polifonia*, és a dir, per les composicions on hi ha més d'una melodia o veu a l'hora (tot i que sempre hi ha una melodia principal). Els compositors de viola de mà van intentar reflectir en les seves aquesta polifonia, una fita bastant innovadora perquè la música que es solia fer amb els instruments similars a la guitarra era bastant d'acompanyament o de melodia acompanyada.

Quan revisem les composicions dels diferents llibres de viola de mà, hi veiem moltes adaptacions de peces polifòniques d'altres compositors. Per exemple, aquesta composició original per a 4 veus de Josquin des Prez, anomenada "Mille regretz", sona així (també hi surt la partitura, per veure-ho millor):

https://www.youtube.com/watch?v=107gP2moTKM&list=RD107gP2moTKM&start_radio=1

Luys de Narváez va fer l'adaptació per a viola de mà i el resultat és aquest:

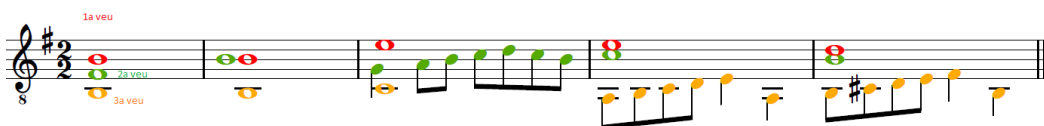
<https://www.youtube.com/watch?v=cWxDG-f8OQc>

Dintre de la composició polifònica hi trobem el *contrapunt*, que es dona quan les diferents veus o melodies de una composició avancen de manera independent unes de les altres (per exemple, no mantenen el mateix ritme totes les veus). També en les seves pròpies obres s'aprecia el contrapunt de les veus, a imitació de l'estil musical de l'època. El cert és que, tant amb la guitarra com amb la viola de mà, és difícil conduir totes les veus i que s'escoltin igual de bé; aquí radica la gran dificultat de la interpretació d'aquest tipus de música:

Canción del Emperador

"Mille Regretz"

Luys de Narváez

Activitats

Activitat 1

Qüestionari final:

1. En la tabulatura espanyola, a diferència de la italiana, la línia superior representava la primera corda (ordre) de la viola de mà:
  - Sí
  - No
2. La majoria de compositors espanyols de viola de mà feien servir la tabulatura italiana per a escriure la seva música:
  - Sí
  - No
3. Els rosetons de les violes de mà solien ser un forat sense ornamentació, igual que la boca de la guitarra:
  - Sí
  - No
4. Quina tècnica de la mà dreta imita el moviment d'una pua?
  - Figuetta
  - Dedillo
5. Quants ordres de cordes té la viola de mà?
  - 12
  - 6
6. Amb la tècnica del *dedillo*, podries utilitzar un plectre també:
  - Sí
  - No
7. En una tabulatura, la durada de les notes es representa a través dels números, que indiquen les pulsacions de cada nota:
  - Sí
  - No
8. L'època del Renaixement és anterior al Barroc i posterior a l'Edat Mitjana:
  - Sí
  - No

9. Quan toquem la viola de mà, quin és el dit que queda recolzat sobre la tapa?
- Anular
  - Petit
10. La guitarra renaixentista és contemporània a la viola de mà i molt similar: la diferència és que la guitarra tenia més ordres de cordes que la viola:
- Cert
  - Fals

Activitat 2

Aquí tens un fragment extret d'un dels llibres per a viola de mà. En aquest fragment s'explica una cosa important per a l'instrumentista, que hauràs de descobrir perquè està en castellà antic i l'has de passar a castellà modern. Després, que el professor t'ho corregeixi i comenteu junt el sentit del text.

Porque me pareció que es cosa que conuiene a los que an de tañer saber tem-
plar la vihuela, facilmente a se de tomar la vna quarta dela vihuela en va-
zio, y despues ygualarla con la otra, q̄ no este mas alta, ni mas baxa, y des-
pues que esten yguales poner la quarta, en quarto traste con la tercera en
vazio q̄ esten yguales, y despues la tercera en quinto traste: con la segunda
en vazio, y despues destas templadas estas tres prouar la quarta en vazio cō
la segunda en tercero traste que es octaua y tonaran bien, si esta templada
luego poner la segunda en quinto traste con la prima en vazio que esten yguales, y luego po-
ner la quarta en segundo, traste con la prima en vazio y fera otra octaua, tocallas entrambas
y luego se vera, si estan templadas, la quinta se a de poner en quinto traste con la quarta en va-
zio que esten yguales, y para ver si esta templada poner el dedo en la tercera en tecero traste
con la quinta en vazio que estara la quinta en la octaua en baxo, poner la sexta en quinto traste
y tocarla con la quinta en vazio que esten yguales y despues poner el dedo en la quarta en se-
gundo traste que fera octaua con la sexta en vazio, y desta manera si sonare bien quedara tem-
plada.

Et deixo el text començat perquè segueixis a partir d'aquí; si tens dubtes amb algunes paraules o lletres, consulta-ho amb la professora perquè t'ajudi.

*Porque me pareció que es cosa que conviene a los que han de tañer saber tem-
plar la vihuela (tañer significa tocar; templar significa afinar; la frase sencera equival a “porque
me pareció que es conveniente que los que tocan la vihuela sepan afinarla) [...]*

Activitat 3

Aquest document és un fragment d'una tablatura original per a viola de mà. És la Fantasia n. 2 de Luys Milan, i l'hem seleccionat perquè està escrita en la tablatura italiana, que és igual que la moderna. Si no entens algun número, pregunta-ho al professor. Fixa't també en el ritme, que està marcat a sobre de cada nota.

Un cop après (fins la creu), l'hi hauràs d'ensenyar al teu professor.

The image shows a fragment of a lute tablature for 'Fantasia n. 2' by Luys Milan. It consists of three systems of six-line staves. Above each system are diamond-shaped fret markers and rhythmic flags. The tablature uses letters (I, J, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, V, X, Y, Z) and numbers (0, 1, 2, 3) to indicate fret positions. A blue 'X' is marked above a diamond in the third system, indicating a specific point of interest for the student.

Activitat 4

Aquesta última activitat és la que més feina té i caldrà fer-la en diversos passos:

- Cadascú agafarà la peça de viola de mà que estigui treballant a classe i fem una còpia extra.
- A la classe, amb el professor, acordareu amb quantes veus creieu que està feta la polifonia de la peça.
- Un cop acordades les veus (2, 3, 4...), caldrà agafar retoladors de color (color clar perquè es vegi bé) i marcar cadascuna de les veus en un color diferent i fins al final. D'aquesta manera quedaran molt evidenciades les veus (la polifonia).
  - o Tingues molta cura perquè no tots els passatges de l'obra seran molt evidents i caldrà prendre decisions.
- Depenent si ens ha quedat un duet, un trio o un quartet amb les veus, cal que ho passis amb algun programari musical perquè quedi ben editat:
  - o El MuseScore, per exemple, es descarrega gratuïtament des d'internet; però si ho prefereixes, ho pots fer a mà.
  - o Un cop fet, hauràs d'enviar el document al teu professor per correu electrònic.
- ÚLTIM PAS: busca gent per tocar plegats el duet, trio o quartet que has arranjat (ho podries fer també amb el conjunt de guitarres). Quan ho tingueu assajat i surti bé, enregistreu-ho en vídeo i envieu-l'hi a la professora!
  - o Si no pots tocar-ho amb ningú més, intenta buscar algun programa on puguis enregistrar tu les diferents veus per separat.

Poso com a exemple el primer fragment de la "Cançó de l'Emperador", de Narváez. Com podeu observar, es distingeixen perfectament les 3 veus, cadascuna pintada en un color diferent. Després, ho hem passat a MuseScore, separant cada veus en una guitarra diferent. Els següents passos serien buscar gent per tocar-la i enregistrar-la!

Canción del Emperador

"Mille Regretz"

Luys de Narváez

The musical score is arranged in three staves, each labeled "Guitarra clàssica". The music is in the key of D major (one sharp) and 2/2 time. The first staff contains five red whole notes: D4, E4, F#4, G4, and A4. The second staff contains five green notes: D4 (whole), E4 (quarter), F#4 (quarter), G4 (quarter), and A4 (quarter). The third staff contains five orange notes: D4 (whole), E4 (quarter), F#4 (quarter), G4 (quarter), and A4 (quarter). The piece concludes with a double bar line.

Bibliografia

Ohlsen, O. (1992). *Aspectos técnicos esenciales en la ejecución del laúd*. Madrid: Ópera tres. Ediciones musicales.

Milan, L. (1536). *El maestro*. Recuperat de

http://ks4.imslp.net/files/imglnks/usimg/9/91/IMSLP75130-PMLP150732-El_maestro-..pdf

Pisador, D. (1552). *Libro de música de vihuela*. Recuperat de

<http://hz.imslp.info/files/imglnks/usimg/2/2a/IMSLP75128-PMLP150705-Pisador..pdf>

Narváez, L. (1538). *Delphin de música*. Recuperat de

http://ks4.imslp.net/files/imglnks/usimg/9/94/IMSLP570817-PMLP323156-Narvaez_L_d-Los_seys_libros_del_delphin.pdf

Valderrábano, E. (1547). *Silva de sirenes*. Recuperat de

http://ks4.imslp.net/files/imglnks/usimg/8/8d/IMSLP247414-PMLP401221-Valderr%C3%A1bano_Libro_de_musica.pdf

Mudarra, A. (1546). *Tres libros de música en cifra para vihuela*.

[http://hz.imslp.info/files/imglnks/usimg/7/7b/IMSLP579453-PMLP932396-Mudarra,_Alonso_\(TRES_LIBROS_DE_M%C3%9ASICA_EN_CIFRAS_PARA_VIHUELA\).pdf](http://hz.imslp.info/files/imglnks/usimg/7/7b/IMSLP579453-PMLP932396-Mudarra,_Alonso_(TRES_LIBROS_DE_M%C3%9ASICA_EN_CIFRAS_PARA_VIHUELA).pdf)

Fuenllana, M. (1564). *Orphenica lyra*. Recuperat de

<http://www.bibliotecavirtualdeandalucia.es/catalogo/es/consulta/registro.cmd?id=1001074>

Daza, E. (1576). *El Parnaso*. Recuperat de

http://ks4.imslp.net/files/imglnks/usimg/e/ef/IMSLP247415-PMLP401227-LIBRO_DE_MUSICA_en_cifras_para_Vihuela,_intitulado_el_Parnasso...pdf

Reese, G. (1995). *La música del Renacimiento*. Madrid: Alianza Editorial.

Díaz, R. Y Alcaraz, M. (2009). *La guitarra: historia, organología y repertorio*. San Vicente: Editorial Club Universitario

Grove, G. (1a ed, 1979-1890). *Dictionary of Music and Musicians*. (9 d'abril de 2020).

Recuperat de

[https://imslp.org/wiki/Dictionary_of_Music_and_Musicians_\(Grove,_George\)](https://imslp.org/wiki/Dictionary_of_Music_and_Musicians_(Grove,_George))

Cuadros que suenan: de la vihuela a la guitarra eléctrica. (9 d'abril de 2020).

Recuperat de <https://www.march.es/musica/jovenes/cuadros-que-suenan/vihuela.asp#>

Lluís del Milà. (9 d'abril de 2020). Recuperat de

https://ca.wikipedia.org/wiki/Llu%C3%ADs_del_Milà

Luis de Narváez. (9 d'abril de 2020). Recuperat de

https://ca.wikipedia.org/wiki/Luis_de_Narv%C3%A1ez

Diego Pisador. (9 d'abril de 2020). Recuperat de

https://ca.wikipedia.org/wiki/Diego_Pisador

Enríquez de Valderrábano. (9 d'abril de 2020). Recuperat de

https://ca.wikipedia.org/wiki/Enr%C3%ADquez_de_Valderr%C3%A1bano

Alonso Mudarra. (9 d'abril de 2020). Recuperat de

https://ca.wikipedia.org/wiki/Alonso_Mudarra

Miguel de Fuenllana. (9 d'abril de 2020). Recuperat de

https://ca.wikipedia.org/wiki/Miguel_de_Fuenllana

Esteban Daza. (9 d'abril de 2020). Recuperat de

https://ca.wikipedia.org/wiki/Esteban_Daza

La polifonía renacentista. (9 d'abril de 2020). Recuperat de

<https://historiadela musica.wordpress.com/2013/12/02/la-polifonia-renacentista/>

Viola de mà. (9 d'abril de 2020). Recuperat de

https://ca.wikipedia.org/wiki/Viola_de_m%C3%A0

Jaume Bosser. (9 d'abril de 2020). Recuperat de

<http://www.bosserluthier.net/catalainstruments.htm>

Zapico, P. [Pablo Zapico]. (2015, 25 de març). Cómo poner un traste de tripa / How to put a gut fret. Recuperat de <https://www.youtube.com/watch?v=IDVvXFEWiTE>

Cases, Robert. [Robert Cases]. (2014, 3 de setembre). Calata a l'spangola. Recuperat de <https://www.youtube.com/watch?v=g0BmO2JJhJA>

Díaz-Latorre, X. [Xavier Díaz-Latorre]. (2011, 12 d'octubre). 4 diferencias sobre guárdame las vacas, Xavier Díaz-Latorre, vihuela. Recuperat de <https://www.youtube.com/watch?v=Mr9lMVi1pJY>

New York Guitar Festival. [New York Guitar Festival]. (2006, 30 de novembre).
Hopkinson Smith. Recuperat de <https://www.youtube.com/watch?v=IINUpgptomQ>

[Pannonia77]. (2017, 28 de maig). Josquin: Mille regretz – Hilliard. Recuperat de https://www.youtube.com/watch?v=107gP2moTKM&list=RD107gP2moTKM&start_radio=1

[Zigeunerbaron]. (2013, 13 de gener). Julian Bream | La canción del emperador | Luis de Narváez. Recuperat de <https://www.youtube.com/watch?v=cWxDG-f8OQc>